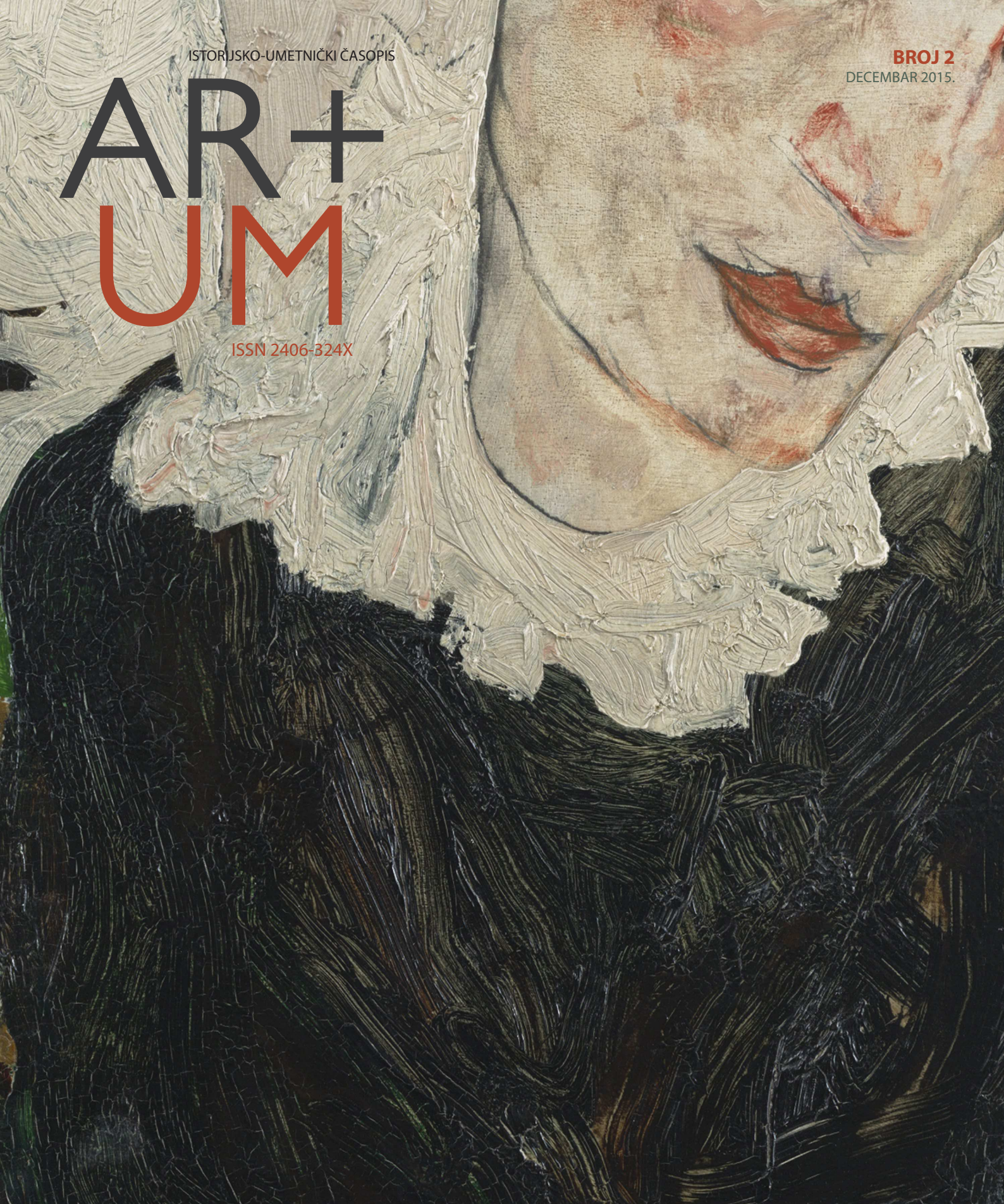

ISTORIJSKO-UMETNIČKI ČASOPIS

BROJ 2
DECEMBAR 2015.

AR+ UM

ISSN 2406-324X

ARTUM

ISTORIJSKO-UMETNIČKI ČASOPIS, 2.BROJ
IZLAZI DVA PUTA GODIŠNJE
ISSN 2406-324X

REDAKCIJA

IZDAVAČ

ODELJENJE ZA ISTORIJU UMETNOSTI FILOZOFSKOG FAKULTETA U
BEOGRADU

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

DR VLADANA PUTNIK

GRAFIČKI UREDNIK

IVONA ILIĆ

UREDNIK ZA UMETNOST NOVOG VEKA

MA VUK DAUTOVIĆ

UREDNIK ZA ARHITEKTURU

ANA KNEŽEVIĆ

UREDNIK ZA MODERNU UMETNOST

MA TAMARA BILJMAN

UREDNIK ZA STARI I SREDNJI VEK

DR JASMINA S. ĆIRIĆ

UREDNIK ZA MUZEOLOGIJU

DR MILAN POPADIĆ

DIZAJN I PRELOM

ANĐELA VITOROVIĆ I IVONA ILIĆ

E-POŠTA

ARTUM@F.BG.AC.RS

BEOGRAD, DECEMBAR 2015.

DA LI JE BUDVA ZABORAVILA SVOJU ANTIČKU PROŠLOST?: O METODAMA ZAŠTITE I PREZENTACIJE BUDVANSKOG ANTIČKOG NASLJEĐA

KATARINA JOVIĆ

studentkinja osnovnih akademskih studija
Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet
Odeljenje za istoriju umetnosti

U radu se iznose zapažanja u vezi sa bogatom zbirkom antičkih spomenika pronađenih na teritoriji današnje budvanske opštine. Riječ je o antičkoj nekropoli u kojoj su otkriveni predmeti iz helenističke i rimske epohe (nakit, oruđe i oružje), zatim mozaici pronađeni na ovoj teritoriji, ostaci starih zidina i građevina koje potiču iz ovog perioda (rimske građevine i „budvanski Akropolj“). Ukazano je na značaj svjedočanstava antičke budvanske prošlosti, uz osvrt na metode i principe čuvanja i prezentovanja ovih spomenika uz kritičku analizu problema otuđenja pomenutog nasljeđa.

Ključne riječi: Budva, antičko nasljeđe, zaštita, predstavljanje nasljeđa, otuđenje, muzej

UVOD

Budva je mali grad na primorju Crne Gore. Savremenici je poznaju kao turističko mjesto bogato pješčanim plažama, klubovima, barovima, koncertima i skupim hotelskim smještajem. Epitetske sintagme koje je najčešće predstavljaju su: „kraljica noći“, „ponuda za sve ukuse“ ali i „vašar na Jadranu“ - opaska koja je proistekla iz potrebe da se opiše spoj različitih sadržaja koje nudi, počevši od leskovačkog roštilja na plažama i otvorenih diskoteka sa *go-go* igračicama, do elitnih restorana koji se ne uklapaju u već pomenuto okruženje. Ideja o turističkom i finansijskom prosperitetu, koja je posljednjih decenija uzela maha, nalagala je da za kvalitetnu turističku ponudu treba obezbijediti sadržaje koji će udovoljiti potrebama različitih posjetilaca. Iz

tog razloga, razumljivo je postojanje „Ajfelovog tornja“ na šetalištu, kao i diskoteke pod nazivom „Sparta“. Da li Budva tek pokušava da isprati moderne tokove i sve današnje atrakcije uklopi u površinu od 122km², ili veličanjem internacionalnih znamenitosti da obezbijedi rekvizite koji će dovesti do toga da se njeni posjetioци osjećaju „kao kod kuće“, ostaje otvoreno pitanje čiji se odgovor ne nazire u skorijoj budućnosti. Međutim, odgovor koji ne možemo osporiti je da slika grada u cjelini posmatrana sa estetske strane predstavlja sliku nesklada, nereda i protivurječnosti. Ovaj tekst posvećen je drugoj strani Budve, slici o njenim antičkim korjenima i bogatoj istoriji koja nije poznata, prezentovana i očuvana u dovoljnoj mjeri.

ANTIČKA PROŠLOST BUDVE

Rijetko koji grad se može pohvaliti prošlošću koja u kontinuitetu traje 2.500 godina.¹ Budva je jedan od najstarijih gradova na Jadranu. Svjedočanstva o njenoj prošlosti nalaze se kako u arheološkim, tako i u pisanim nalazima. Najstariji stanovnici Budve bili su Iliri. Mlađe gvozdeno doba, *laten*, obilježila je ekspanzija Kelta kao i širenje grčkog uticaja putem kolonizacije. Premda Budva nikad nije bila grčka kolonija, uporedo sa keltsko-ilirskim, tu je postojalo i grčko naselje, mjesto odakle se moglo poći u dalja osvajanja i koje je samim svojim položajem pogodovalo razvoju trgovine. Period ilirsko-grčkih naselja traje približno do polovine drugog vijeka prije nove ere, nakon čega nastupa ekspanzija Rimljana, koji dolaze kao osvajači. Na ovaj način počinje romanizacija ilirsko-grčkog stanovništva. Pored pomorskih veza koje su ostavile obilje materijalnih nalaza, kao svjedočanstvo o životu iz ovog perioda značajan je i kopneni vojni put koji je prolazio kroz Budvu i išao od Akvileje do Drača. U uspostavljanju trgovine sa istočnom jadranskom obalom jednu od presudnih uloga imao je takozvani *Kadmejski put* koji je povezivao Solunski zaliv u Grčkoj sa Jadranom. U periodu rimske vlasti ovaj put biće poznat kao *Via Egnatia*.

Podaci o antičkoj Budvi mogu se naći i u onovremenim pisanim izvorima. Ona se najranije spominje u Sofoklovoj tragediji „Oikles“ kao „grad Ilirije“ u petom vijeku prije nove ere; grčki pisac Skilaka je u istodobnom opisu putovanja Jadranskim morem predstavlja kao glavni grad Enheleja, dok je rimski pisac Plinije Drugi opisuje u svom djelu *Naturalis historiae* kao „grad rimskih građana.“² Ime *Butua* se nalazi i na Pojtingerovoj tabli, važnoj rimskoj karti iz četvrtog vijeka koja je predstavljala glavne puteve i važna mjesta na teritoriji Rimskog carstva.

LEGENDA O NASTANKU

Ne zna se tačno vrijeme osnivanja grada, ali postoje brojne legende o njegovom nastanku. Najpoznatiju legendu zapisao je grčki pisac Stjepan Vizantijski prenoseći vijest Filona iz Bibla,³ navodeći da je Budvu osnovao Kadmo, sin feničanskog kralja Agenora i kraljice Telefose i tadašnji vladar Beotije kome je, nakon što je protjeran sa svojom ženom Harmonijom, utočište pružilo ilirsko pleme Enheleja. Ubrzo potom proglašen je za kralja Ilirika. Smatra se da je naziv „Budva“ izvedenica iz riječi *bous*, koja na grčkom znači „vo“, s obzirom da legenda kaže da je Kadmo u ilirske zemlje stigao volovskom zapregom. Najstariji nazivi za Budvu su: *Buthoe* (grčki, najraniji naziv), *Butua* (rimski naziv), *Buthos*, *Butoba* (vizantijsko doba), *Budua*, *Civitas Antiquae* (Stari Grad – u srednjovjekovnim izvorima). Istorijska istina ove priče je činjenica da je Kadmo na ovim prostorima imao svoj kult. Rekonstrukcija legende o Kadmu i Harmoniji može se naći kod grčkih pisaca Euripida, Herodota i Apolodora iz Damaska.

Vremenom, mnoge druge priče zauzele su mjesto prvobitne legende o nastanku grada. Jedna predstavlja dramu o zaljubljenom paru koji je zbog nesrećne ljubavi skočio sa zidina grada u more. Posljednje riječi ljubavnika, prije nego što su se pretvorili u dvije ribe, bile su „neka bude dva“. Te riječi narod je prepoznao kao korjene naziva „Budva“. Sličnosti sa legendom o Kadmu, tačnije, jednom njenom verzijom,⁴ pronalaze se u predanju da je i on sa Harmonijom skočio u more, kako bi se pretvorio u ribu a ne u aždaju (ili zmiju) kako je nalagalo prokletstvo koje ga je pratilo od kad se u njemu probudila želja da vrati svoju sestru Evropu koju je oteo Zevs. Međutim, ova legenda nije izvorna, nije potpuna ali se često uči u školama, kao produkt neznanja i neupućenosti, čime se

ugrožava usmeno, nematerijalno nasljeđe iz minulih vremena.

ANTIČKA NEKROPOLA I PRVA OTKRIĆA

Nedostatak poznavanja usmenih predanja o nastanku grada nije jedini primjer nezainteresovanosti za kulturnu baštinu Budve iz antičkih vremena. Na teritoriji Opštine pronađeni su materijalni nalazi koji do danas nisu dovoljno istraženi i zaštićeni. Oni su, uglavnom, čak i otkriveni slučajnim putem. Po pričama seljana u okolini Budve pronađeni su djelovi antičkih zidova i patosa sa mozaikom, „...katkada se je prigodom dubljega krčenja za vinograde našao po koji grob, čak i jedan glineni sanduk s poklopcem, a vrlo često i antički novci; nažalost niko nije registrirao ove slučajne nalaze.“⁵ Do dvadesetog vijeka nije se znalo za postojanje antičkih spomenika. Jedini poznati spomenik bio je latinski natpis koji je 1668. godine otkriven blizu teritorije današnjeg Petrovca, a pominje ga Teodor Momsen u djelu *Corpus inscriptionum Latinarum*.

O naselju kakvo je bilo kada su ga Grci zatekli ne možemo pouzdano govoriti jer nedostaju arheološka istraživanja i nalazi.⁶ Iz ovog perioda potiče jedan ilirski šlem iz petog vijeka prije nove ere koji ima grčke karakteristike, pa to ukazuje da je simbioza stilova počela veoma rano. Međutim, o periodu boravka Grka i Rimljana na teritoriji Budve postoji bogatija zbirka podataka. Najveća riznica materijalnih dokaza o postojanju ovih kultura je antička nekropola smještena blizu bedema Starog grada (sl. 1). Ona je, takođe, otkrivena sasvim „slučajno“. Prvi grobovi na ovom prostoru pronađeni su prilikom kopanja jama za gašenje vapna. Tada

su pored grobova nađeni i „kameni tanjiri“, koji su nestali s obzirom da o njima nije bilo vođeno računa.⁷ Prilikom kopanja temelja za hotel „Avala“, 1936-1938. godine dogodilo se najvažnije otkriće, kada je tokom građevinskih radova otkriven veći dio antičkog groblja.

Ispod debelog sloja zemlje pronađene su nadgrobne ploče sa romanizovanim grčkim i ilirskim imenima, oružje, oruđe, nakit, igračke i ostali predmeti smješteni uz pokojnika. Pri nedostatku sistematskih i stručnih ispitivanja, identifikacija nalaza vršena je uporedo sa građevinskim radovima. Mnogi predmeti su prilikom iskopavanja bili oštećeni, uništeni i odneseni. Kasnija sistematska i stručna arheološka istraživanja trajala su od 1952. do 1957. godine, inicirana od strane Zavoda za zaštitu spomenika kulture SRCG zajedno sa Arheološkim institutom SANU.⁸ Tada se utvrdilo da nekropolu čine dva sloja grobova iz različitih perioda. Donji sloj je stariji i pripada helenističkom dobu koje je trajalo od četvrtog do drugog vijeka prije nove ere. Tu su pronađeni skeleti pokojnika, s obzirom da su se tada mrtvaci sahranjivali u grobu ili sarkofagu. U gornjem sloju pronađene su urne sa pepelom pokojnika. Urne siromašnih imale su oblik prostog glinenog lonca dok su imućniji pepeo stavljali u staklenu posudu

Sl. 1.
Nekropola, u pozadini hotel „Avala“, Budva 2014.

Fotograf: Jovana
Šćepanović, Budva,
2014.

O ZABORAVU I OTUĐENJU NASLJEĐA

zaštićenu kamenom urnom. Pronađen je i žrtvenik u koji je bila položena urna pepelnica. Svojim oblikom podsjeća na žrtvenike u pompejanskoj nekropoli, pa se zaključuje da spada u prvi vijek nove ere. Nadgrobne ploče iz helenističkog perioda predstavljaju vitke stele koje se prema vrhu sužavaju sa trougaonim zabatom sa akroterijama, čiji natpisi nisu sačuvani zbog istrošene površine kamena. Stele iz rimskog perioda su na latinskom jeziku. Poznat je natpis sa groba *lulia Temus*, sa kog se može čitati istorija - *Temus* je ilirsko ime, ali je ona sada već postala Rimljanka i primljena je u *gens lulia*.⁹ Postoji još ovakvih slučajeva. Početkom dvadesetog vijeka, natpisi iz ove nekropole proučavani su po analogiji, a spomenici su datovani po svom obliku kao i po novcu koji je istovremeno pronađen.

U unutrašnjosti grobova nalaze se dragocjeni predmeti iz života pokojnika. U grobovima vojnika pronađeno je oružje, u grobovima djece igračke a žena nakit, ogledala, češljevi i male posude. Tu su se nalazile i grčke posude rađene od crno firnisovane, najvjerovatnije importovane keramike sa bijelom ili crvenom ornamentikom.¹⁰ Ovaj podatak takođe je bio od koristi prilikom datovanja predmeta. Pronađeni su i ilirski nalazi, kao što je jedan lončić izrađen od lokalne keramike, ali i neki bronzani predmeti koji ukazuju na period starijeg bronzanog doba. U gornjem sloju mjesto su našli keramički predmeti sa reljefnom dekorativnom plastikom (uključujući i brojnu staklariju) a izvađeno je i nekoliko velikih rimskih amfora u kojima je bio običaj sahranjivanja male djece.¹¹ Značajno je pomenuti i luksuznu keramiku pronađenu između grobova za koju je utvrđeno da potiče iz najpoznatijeg centra *Gnathia*.¹² Tu su se našli i novčići iz perioda vladavine od Avgusta do Nerona.

Kada se stekne uvid u bogatstvo antičkog nasljeđa smještenog na ovom području, postavlja se pitanje kako je moglo biti tek tako zaboravljeno. Budva je često bila žrtva ratova i elementarnih nepogoda. Poznato je da u šestom vijeku pada pod Justinijanovu vlast a u to vrijeme i Sloveni i Avari počinju da napadaju ove oblasti. Dakle, činjenica je da su se na teritoriji događale neprestane borbe.¹³ Više podataka o ovim prostorima imamo tek od devetog vijeka, kada su je razorili Saraceni. Period koji slijedi obilježen je konstantnim političkim sukobima i smjenama vlasti. Ovim prostorima gospodarila je Mletačka republika, Crna Gora iz vremena Petra I Petrovića Njegoša, Austrija, Napoleonova Francuska. Tek nakon Prvog svjetskog rata definitivno pripada Crnoj Gori. Pored političkih promjena koje su uticale na kulturu i kolektivno pamćenje, nerjetko potiskivajući prethodno, Budvu su pogađali i razorni zemljotresi. Sve je to dovelo do gubljenja materijalnih istorijskih nalaza (baštinskih tragova), pa tako i sjećanja na prošla vremena. Postoji teorija da su, s obzirom da se nekropola nalazi u podnožju brda Spas, vremenom bujice nanosile zemlju i zatrpale nekropolu. Međutim, ne treba zanemariti činjenicu da je Budva uvijek bila naseljeno mjesto. Na ovim prostorima su se nalazili narodi koji su imali svoja sjećanja, priliku da nešto zateknu pri dolasku kao i nešto da ostave po odlasku. Vremenom, sjećanja su se gubila, sve dok u svom materijalnom obliku nisu pronađena u jednom trenutku, prilikom kopanja temelja urbanog hotela, kada je slučajno otkopana istorija.

Događaji koji su nakon iskopavanja početkom dvadesetog vijeka uslijedili, otvorili

sunovapitanja o principima zaštite budvanskog nasljeđa. Tokom devetnaestog i dvadesetog vijeka Crna Gora je bila preplavljena stranim istraživačima – Englezima, Francuzima, Rusima, Italijanima, Njemcima, među kojima je bilo i onih čije su namjere bile ostvarenje ličnog interesa. Oni su o našem nasljeđu pisali, ali su ga i „pozajmljivali“ i odnosili.¹⁴ Ova praksa nastavila se i nakon otkrivanja nekropole. Ljudska pohlepa i nedostatak društvene kontrole doveli su do toga da prilikom prvih iskopavanja većina pronađenih predmeta bude uništena ili otuđena. Oni očuvani, sada se nalaze u muzejima Beograda, Zagreba, Splita, Cetinja, tek nekolicina i u Budvi, zajedno sa predmetima pronađenim prilikom kasnijih planskih i stručnih iskopavanja koji su sačuvani u mnogo većem broju. Vlado Duletić ovaj postupak opisuje kao „besprizornu arheološku poharu najvažnijeg nalazišta na obali ondašnje Jugoslavije“. On kritikuje tadašnjeg kustosa Muzeja kneza Pavla u Beogradu, Joza Petrovića zbog otuđivanja predmeta.¹⁵ Dr Mihovil Abramić, kustos Državnog arheološkog muzeja u Splitu, prilikom boravka u Budvi tokom ovih prvih iskopavanja nekropole izjavio je: „Već do sada prigodom terenskih radnji za novi budvanski hotel iskopani predmeti mogli bi ispuniti jedan muzej. Želja je svih Budvana da se što prije osnuje takav azil za starine i umjetnine kojima će se ne samo udovoljiti zahtjevima nauka i opće kulture, već i strancima pružiti zanimljivu atrakciju.“¹⁶ Ipak, većina predmeta je otuđena. Paradoks je da u današnjoj zbirci budvanskog Arheološkog muzeja ne postoji nijedan eksponat pronađen tokom prvih iskopavanja. Nju čine isključivo nalazi obavljeni nakon iskopavanja poslije Drugog svjetskog rata, što Duletić predstavlja kao „kolonijalni i inferiorni odnos male provincije“ kao što je Budva prema centralnoj jugoslovenskoj kraljevskoj vlasti. „Da je ovaj bezprizorni ‘kulturni vandalizam’ tada spriječen“, nastavlja on, „Budva bi danas imala reprezentativnu zbirku za još jedan

značajan arheološki muzej.“¹⁷ Prilikom tih istraživanja nedostajao je stručni kadar i rad na dokumentaciji nalaza, pritom je najveći dio nalaza izgubljen za nauku. Stanko Roganović to naziva „arheološkom pljačkom stoljeća“.¹⁸ Roganović takođe kritikuje Joza Petrovića zbog njegovog odnosa prema pronađenom, govoreći da je više veličao hotel koji je trebalo izgraditi na ovom prostoru nego samo nasljeđe, upoređujući njegov stil pisanja sa stilom jednog građevinskog stručnjaka prije nego kustosa uglednog muzeja. On navodi i Petrovićevo saopštenje da su „vlasnici hotela našli kompromisno rješenje. Jedan dio iskopina se ustupa besplatno Muzeju kneza Pavla, a veći dio će ukrašavati hol luksuznog hotela.“¹⁹ Pominje i riječi Milutina Plamenca, prvog direktora Zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture i prirodnih rijetkosti sa sjedištem na Cetinju: „Budvanin Danilo Rađenović, koji je tada u mjestu držao bife, obavijestio je o tome Zetsku Banovinu na Cetinju, ali niko nije delegiran iz Banovine da pregleda iskopine niti da preuzme ikakve konzervatorske mjere.“²⁰

Nisu samo muzeji bili ti koji su otuđili predmete od svog matičnog mjesta. Česti su bili i uplivi privatnih lica željnih ovog bogatstva. Zlatni nakit koji je pronađen u Budvanskoj nekropoli danas je većinom u privatnom vlasništvu, dok se jedan dio nalazi u Arheološkom muzeju u Budvi. Obrada nakita govori da je urađen u helenističkoj radionici Velike Grčke (*Magna Graecia*) u trećem vijeku prije naše ere. Dva medaljona sa likovima Dionizijevog kulta, od kojih jedan prikazuje Arijadnu čija je kosa dekorisana bršljenovim

Sl. 2. Zlatni nakit sa predstavom Zeusa

Fotografija preuzeta sa: <http://montenegrina.net/fokus/anticko-lice-stare-budve/>

Levo: **Sl. 3.**
Najstariji bedemi sa
ulaznom kapijom
antičke Budve

Fotografija
preuzeta sa: <http://montenegrina.net/fokus/anticko-lice-stare-budve/>

Desno: **Sl. 4.** Lavlja
vrata u Miken

Fotografija
preuzeta sa:
http://www.b92.net/putovanja/destinacije/evropa.php?&nav_id=537120

listovima i bobicama, najveće su umjetničke vrijednosti. Srebrni i bronzani nakit iz rimskog perioda nije sačuvan. Luksuzni nakit po stilu najbliži je nakitu koji je rađen u radionicama Tarenta, jednom od glavnih centara Velike Grčke, u južnoj Italiji. Mnogobrojni nakit ovakvog kvaliteta trajno je izgubljen. „Nažalost“, podsjeća Predrag Tomović, „ne samo najlepša dela zlatnog i srebrnog nakita, nego i većina otkrivenog materijala je nestala. Nauci su ostale samo izbledele fotografije.“²¹ Jedan od dragocjenih primjeraka je zlatni prsten sa skarabejom i Heraklovim likom koji se danas nalazi u jednoj od privatnih zbirki.

OSTACI STARIH GRAĐEVINA

Ostali nalazi pronađeni u Budvi imali su sličnu sudbinu kao nekropola. Mnogi od njih su takođe otkriveni neplanirano. Prilikom kopanja temelja za pojedine zgrade pronađeni su ostaci starih zidina. Pri izvođenju radova produbljivanja pristupa današnjoj luci uočen je jedan podmorski bedem, kao i nekoliko amfora. To potvrđuje da se najstarije naselje nalazilo na teritoriji današnjeg Starog grada. U okolini, seljani su prilikom kopanja bunara ili trapljenja loza nailazili na materijalne ostatke ovih civilizacija. Ostali fragmentarni nalazi

kao što su cijevi za navodnjavanje i predmeti od keramike sa ovog područja nisu naučno proučavani, a mnogi nisu ni sačuvani. Poslije zemljotresa otkriveni su djelovi masivnog zida (bedema) i piona sa kapijom širine 2.70 metra i vjeruje se da je na tom lokalitetu osnovana prva *Kadmova Budva*. Kapija i bedemi (**sl. 3**) su zidani u prepoznatljivoj kiklopskoj tehnici, po kojoj su rađena i *Lavlja vrata* u Miken (**sl. 4**). Smatra se da datiraju još iz četvrtog vijeka prije nove ere, kada je Budva bila grčki emporijum. Oni su slučajno pronađeni, smješteni neposredno uz glavnu ulicu Starog grada, a sada pripadaju prostoru podruma jednog butika odjeće, pa se, kako Duletić kaže, mogu vidjeti jedino iz „ptičje perspektive“ kada se uđe u taj butik.²² Ovo bi, naprotiv, po ugledu na ostale velike antičke centre kao što je Mikena, trebalo promovirati što snažnije u turističke svrhe, koristiti kao dio identiteta grada. Međutim, ovo otkriće nije ni obilježeno ni promovisano.

Unutar zidina Starog grada pronađeni su i ostaci javne građevine iz rimskog perioda, jedan raskošno ukrašen kapitel, komad arhitravne grede, dio stilobata i djelovi stubova od kamena (**sl. 5**). Oni su zbog nedostatka finansijskih sredstava neistraženi.²³ Ovi djelovi se sada nalaze nasloženi na jednom malom trgu u Starom gradu, gdje su i nađeni. Ni ovdje nema natpisa koji bi pružio osnovne informacije.

BUDVANSKI AKROPOLJ

Nije moguće zaokružiti priču o antičkom nasljeđu Budve a ne pomenuti Akropolj grada. *Budvanski Akropolj*, odnosno Budvanska Kadmeja, u poznijim vremenima poznat je kao *Kaštel Sv. Marije*, a potom kao *Citadela*. Na prostoru današnje Citadele u ilirskom periodu postojala je gradina, forma ilirskog utvrđenja. To uzvišenje na ovom prostoru, dolaskom Grka u vremenu helenizma, preuzelo je ulogu akropolja. Ime *Budvanska Kadmeja* dobija po mitskom pretku Kadmu. Današnji oblik Citadela vuče najviše iz srednjeg vijeka i austro-ugarskog perioda. Iako neočuvana u svojoj antičkoj formi, Citadela čuva uspomenu na Kadmejsku Budvu i u tom kontekstu predstavlja svjedočanstvo prošlosti. Na današnjoj Citadeli vide se oblici kasnijih perioda, sada se tu nalaze ostaci crkve Sv. Marije, bedema, kule, nekadašnje vojne kasarne, ambijentalni scenski prostor... Zemljotres koji se dogodio 1979. godine urušio je pojedine djelove građevine, međutim, ubrzo potom preduzeti su radovi koji su obnovili njen pređašnji izgled. U kreiranju programa funkcionalne organizacije prostora Citadele neke polazne premise bile su sljedeće: integracija prostora, maksimalno otvaranje gradske tvrđave za kulturu, turiste i posjetioce, korisnike ugostiteljskih i drugih sadržaja, obezbjeđivanje autentičnog ambijentalnog scenskog prostora za izvođenje pozorišnih i kulturnih priredbi i manifestacija. Insistirano je na jedinstvenosti, ekskluzivnosti i neobičnosti. Obavljena su arheološka ispitivanja i uklonjena je arhitektura novijeg vremena i manjeg istorijskog značaja.²⁴

Nakon završetka radova počele su da se izvode pozorišne predstave budvanskog „Grada teatra“. Komplex je tokom devedesetih godina prošlog vijeka postao žrtva potreba

Courtesy Photo

tranzicije i privatizacije. Opština Budva je prodala prvo vojnu kasarnu za par stanova, a krajem iste decenije i ostatak utvrđenja.²⁵ Privatizacija ovog spomenika odrazila se na kvalitet ostvarivanja kulturnih programa šireg društvenog interesa, kao i na ostvarivanje strateškog razvojnog cilja grada. Predstave „Grada teatra“ više nisu mogle da se održavaju na prostoru Citadele. Duletić priču o njenim „neostvarenim snovima“ završava riječima: „Sada se čeka da opština Budva otkupi svoj Akropolj.“²⁶ Ovaj postupak primjer je lokalne

SI. 5. Ostaci rimske građevine u Starom gradu u Budvi

Fotografija preuzeta sa: <http://montenegrina.net/fokus/anticko-lice-stare-budve/>

SI. 6. Ulaz u Citadelu, Budva, današnji izgled, savremeni snimak

Fotografija preuzeta sa: http://www.galenfrysinger.com/montenegro-budve_citadela.htm

Sl. 7.
Rimski mozaik
sa predstavom
delfina, savremeni
snimak

Fotografija
preuzeta sa: <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:520726-Budva-Predstavljen-anticki-mozaik>

nemarnosti i iskorišćavanja kulturnih dobara zarad trenutne političke ili finansijske koristi. Viktor Igo je o ovakvom načinu otuđivanja francuske srednjovjekovne prošlosti, u svom tekstu „Rat rušiteljima“ (*Guerre aux démolisseurs*, 1825), upoređujući ovaj problem sa odnošenjem skulptura sa Partenona, govorio na sledeći način: „Turci su prodavali samo grčke spomenike; mi smo bolji od njih – prodajemo svoje.“²⁷

MOZAICI

I kod konzervacije i valorizacije drugih vrijednih kulturnih dobara antičkog doba ispoljava se pasivnost i društvena nebriga. Primjer je mozaik iz rimske *Villa Urbana*, nastao krajem drugog vijeka prije nove ere, kao i podni mozaik ranohrišćanske trobrodne bazilike iz četvrtog vijeka, smještene pored crkve Sv. Ivana u Starom Gradu. Prvi je karakterističan po predstavi delfina (**sl. 7**), morskih čudovišta i životinja koje asociraju na legende o nastanku Budve. Ovaj mozaik se po istorijskim, tehničkim i stilskim karakteristikama svrstava u najznačajnije i najstarije u Jugoslaviji.²⁸ Zarad potreba konzervacije on je podignut i

nije vraćen na mjesto.

Od mozaika iz bazilike sačuvani su fragmenti sa floralnim i zoomorfnim motivima, ornamentima, ideogramima, monogramima i hrišćanskim simbolima. Radi interventne konzervacije oni su dislocirani. Ovi mozaici bili su gotovo trideset godina daleko od očiju javnosti, sakriveni u podrumu ateljea za restauraciju kod crkve Sv. Ivana i izloženi su propadanju. Rimski mozaik prezentovan je tek krajem 2014. godine, nakon uspješne restauracije na koju se tako dugo čekalo. Tom prilikom, predstavljen je kao rijedak primjer mozaika sa figuralnim predstavama iz Rimskog carstva na Jadranu, uz isticanje sličnosti sa podnim mozaikom antičke Ostije u Italiji. Prvi konzervatorski radovi obavljani su 1986. godine od strane Republičkog zavoda za zaštitu spomenika tadašnje SFR Jugoslavije. Tada je podignut sa matičnog lokaliteta i uskladišten, nakon čega je više puta premještan. Konačno, poslije skoro trideset godina, prvi put se pristupilo sistematskoj konzervaciji u kojoj su učestvovali Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture – Beograd i JU Muzeji i galerije Budve.²⁹ Mozaik je prezentovan u crkvi *Santa Maria in Punta*, događaj je i medijski praćen. Možemo još da se nadamo da će se radovi nastaviti i na mozaiku iz ranohrišćanske epohe.

Još jedan mozaik iz četvrtog vijeka nove ere, pronađen na lokalitetu Mirište u Petrovcu početkom dvadesetog vijeka, čeka na konzervaciju. Nekada je bio zaštićen zastakljenim paviljonom, međutim, ubrzo su stakla paviljona polomljena, nije bilo prilaznog puta, a mozaik je prekrivalo lišće, korov i smeće.³⁰ Godine 2014, kada su stručnjaci Muzeja i galerija Budve naišli na ovo antičko nalazište, primjetili su da je mozaik posut cementom, dok su se na njemu nalazila kolica i ostali alat koji su arheolozi ostavili prilikom ranijih radova. Slučaj je prijavljen

inspekciji Uprave za zaštitu kulturnih dobara, a zatim je odlučeno da štetu mora da sanira držalac dobra - JU Muzej Budve.³¹ Paviljon u kom se prethodno nalazio mozaik bio je otključan, a kako nadležni govore, mozaik su najvjerovatnije oštetila djeca igrajući se i „bacajući kamene kocke“.³²

Uništavanje samo jednog dijela kamena uništava dio slike o našoj prošlosti. Viktor Igo je, pričajući o istom problemu u Francuskoj, to poetično opisao na sljedeći način: „Svakoga dana neko staro sjećanje u Francuskoj odlazi sa kamenom na kojem je bilo zapisano. Svaki dan razbijamo po neko slovo u časnoj knjizi naše predaje.“³³ Problem koji treba istaknuti prilikom priče o šteti koja je nanesena ovom mozaiku nije neodgovornost onih koji su nemarno oštetili ovaj spomenik, već nemarnost onih koji treba da ga zaštite.

O ZNAČAJU ZAŠTITE I PREZENTACIJE

Svijest o vrijednosti nasljeđa nije urođena. Ona se stiče obrazovanjem, vaspitanjem, isticanjem važnosti i značaja spomenika iz prošlosti. Ona se gradi kao i svaki drugi sistem vrijednosti. Briga o istorijskim spomenicima mora biti uređena, organizovana i na planski način sprovedena. To je posao institucija koje su dužne da prepoznaju nasljeđe vrijedno čuvanja, sprovedu mjere zaštite, promovišu to nasljeđe u cilju obrazovanja pojedinca i isticanja lokalnog ili nacionalnog identiteta.

Već 1884. godine predloženo je da se na Cetinju osnuje arheološko društvo kome je trebalo slati sve pronađene istorijske nalaze.

Jedan dokument tog društva naglašava „svima koji slučajno ili neslučajno pronađu predmete od posebnog značaja da ih predaju nadležnim vlastima jer će u suprotnome biti obilato globljeni.“³⁴ Sistematska istraživanja počela su u Crnoj Gori tek nakon donošenja Zakona o zaštiti spomenika kulture 1945. godine, kada je prepoznato urušavanje spomenika izuzetne istorijske vrijednosti usljed nedostatka društvene kontrole i kada je počela ubrzana industrijalizacija i nemarna izgradnja. Donošenjem ovog zakona stvorila se baza za sve predstojeće aktivnosti i tek nakon ovog postupka stvoreni su uslovi za sistematsko i savjesno djelovanje. Premda nijedan zakon u praksi nije ispoštovan u potpunosti, opet predstavlja neophodnu osnovu za bilo kakve društvene djelatnosti. Viktor Igo je to predstavio riječima: „Svaki put kad opći interes podigne glas, zakon će utišati štektnje privatnog interesa.“³⁵ Zakoni postoje zarad opšteg interesa ali ih opšti interes i stvara. Da bi antičko nasljeđe Budve bilo prepoznato kao opšti interes i samim tim sačuvano i vrednovano, moramo o njemu govoriti.

Predstavljanje pronađenih istorijskih nalaza značajno je kako za izgradnju identiteta samog grada, tako i za sliku grada u očima drugih ljudi. Budvanska istorija je vrijedna dovoljno da kao turistička atrakcija

Sl. 8.
Ulaz u Arheološki muzej Budve, snimak iz 2015.

Fotograf: Jovana Šćepanović, Budva, 2015

može donijeti i materijalni prosperitet lokalnoj zajednici. „Društvo koje ne zna vrednovati svoju kulturnu prošlost ne može računati na prosperitetnu budućnost“.³⁶ Međutim, o ovoj mogućnosti se još uvijek dovoljno ne razmišlja. Krajem dvadesetog vijeka, Predrag Tomović je izjavio: „Nažalost, ukoliko je neki posetilac Budve pozeleo da nešto sazna o njenoj prošlosti, to jednostavno nije ni mogao, jer do sada nije postojao ni najopštiji turistički vodič.“³⁷ Ni danas situacija nije bolja. Pored malog broja turističkih vodiča o budvanskoj istoriji, nedostaju natpisi i druga obilježja koja bi označila i prezentovala te istorijske spomenike. Samim tim, nije ni čudo što čak ni lokalno stanovništvo nije u dovoljnoj mjeri upoznato sa svojom istorijom.

Budvansko nasljeđe je vjekovima izloženo elementarnim nepogodama i ratovima. Zemljotresi, epidemije, poplave, neznanje, sujevjerje, nehat, materijalna korist, samo su neki od činilaca koji su prouzrokovali zatiranje zaostavštine o kojoj je riječ. Pored toga, rijetka istraživanja bila su nestručna i nesistematska. Spomenici su oštećeni, uništeni, otuđeni. Stanko Roganović navodi staru maksimu u arheologiji: „Lakše je otkriti nego sačuvati.“³⁸ Sada se rekonstrukcija nestalog nasljeđa najviše izvodi pomoću stručne literature, fotografija, njihovih kopija, natpisa u štampi i ličnih kontakata. Da bi Budva u svojoj „ličnoj karti“ imala podatke o antičkoj prošlosti, potrebno je prezentovati kroz školski sistem obrazovanja, medijsku propagandu, prikladne vodiče, transparentnost sačuvanih spomenika i, najvažnije, ulaganje u njihovo čuvanje u budućnosti.

Istorijski nalazi su značajni zato što omogućavaju da se upoznamo sa kulturnim potrebama stanovnika, grada, da se uporedimo sa drugim centrima i narodima. Nalazi pronađeni u Budvi predstavljaju vrhunac umjetničke i tehničke izrade onoga vremena. Posjedovanjem i zainteresovanošću za čitanje tih nalaza izgradila bi se svijest o Budvi koja je od samih početaka predstavljala bogato primorsko naselje trgovačkog karaktera – *emporion*, sa kontinuitetom antičkog života koji se tumači iz kontinuiteta rimske nekropole. Pričajući o cibusima pronađenim na ovim prostorima, Jovan Martinović je izjavio: „Brojnost i bogatstvo do sada istraženih lokaliteta ili slučajnih nalaza iz ove epohe nesumnjivo pokazuju da se na ovom odsjeku naše jadranske obale razvijao i cvjetao život u svim njegovim vidovima, a da su pojedine manifestacije toga života ostale izuzetne, specifične i karakteristične upravo i jedino za ovaj kraj.“³⁹ Kada bi ova istina ugledala svjetlost dana, kada bi bila predstavljena, veličana, vrednovana i isticana, stvorilo bi se daleko veće interesovanje za antičke korjene Budve, bila bi prihvaćena kao nešto što je značajno i za današnje vrijeme i postala bi dio savremenog identiteta grada. Antička Budva jeste dio savremene Budve, ona i dalje postoji, može se vidjeti i može se ispitivati. Iz tog razloga, treba prekinuti njeno nemarno zanemarivanje. Možda bi na taj način grad dostigao ugled nekadašnjih razmjera, možda bi umjesto asocijacije *vašara* prva pomisao na Budvu bila *jedno od najstarijih urbanih centara na Jadranu*.

¹Tomović 1995: 1

²Лукетић 1996: 41

³Isto, 37

⁴Postoje različite priče o nesrećnoj sudbini Kadma i Harmonije, ova je jedna od njih.

⁵Abramić (1937): 33-34

⁶Tomović 1995: 5-6

⁷Abramić, nav. mjesto

⁸Sistematska iskopavanja 1965. godine su rezultovala otkrićem gotovo čitave nekropole. Još jedno istraživanje

nekropole obavilo se tokom odnove hotela „Avala“ nakon razornog zemljotresa 1978. godine. Tada su se, prilikom obnove Starog grada, otkrile i rimske terme u blizini današnje Citadele.

⁹O načinu na koji je to urađeno piše u svom tekstu Mihovil Abramić (1937): 35-36. Ovdje on govori da grobovi datiraju iz III-II v. pne.

¹⁰To je keramika koja se proizvodila u takozvanoj Velikoj Grčkoj (*Magna Graecia*), u Siciliji i Donjoj Italiji.

¹¹Amfore su se odlikovale žigovima na ručicama i grlu pa se da zaključiti da su importovane iz Gornje Italije.

¹²Tomović 1995: 9

¹³Лукетић 1996: 47

¹⁴Roganović (2008)

¹⁵Duletić 2011

¹⁶Abramić (1937): 40. Pri kraju članka urednici Glasnika Narodnog univerziteta Boke Kotorske zahvalili su se njemu, kao i dr. Jozu Petroviću, kustosu Muzeja Kneza Pavla iz Beograda.

¹⁷Duletić 2011

¹⁸Roganović (2008)

¹⁹Isto

²⁰Isto

²¹Tomović 1995: 9

²²Duletić 2011

²³Кораћ (1996)

²⁴Duletić 2011: 7

²⁵Isto, 8

²⁶Isto, 9

²⁷Hugo (2006): 52

²⁸Duletić 2012

²⁹Karović 2014

³⁰Roganović (2002): 142

³¹Portal Analitika

³²Primorske novine

³³Hugo (2006): 54

³⁴Roganović (2008): 138

³⁵Hugo (2006): 68

³⁶V. Đ. Duletić, nav. djelo

³⁷Tomović 1995: 2

³⁸Roganović 2008

³⁹Martinović (1969): 167

LITERATURA

Abramić (1937): M. Abramić, *Antikni nalazi u Budvi*, Glasnik Narodnog univerziteta Boke Kotorske 1-3 (1937) 33-41.

Duletić 2011: V. Đ. Duletić: *Neostvoreni snovi budvanskog Akropolja*, <http://montenegrina.net/fokus/neostvoreni-snovi-budvanskog-akropolja/>, datum pristupa: februar 2015.

Duletić 2012: V. Đ. Duletić, *Skriveno i zapostavljeno antičko lice stare Budve*, <http://montenegrina.net/fokus/anticko-lice-stare-budve/>, datum pristupa: februar 2015.

Hugo (2006): V. Hugo, *Rat rušiteljima!*, prev. Sanja Šošarić, u: A.-C. Quatremere de Quincy et al., *Anatomija povijesnoga spomenika*, Marko Špikić (ur.), prev.: L. Jirsak, M. Maras, S. Šošarić, A. Vukadin, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 47-70.

Karović 2014: M. Karović, *Antički mozaik – Villa Urbana – Budva: crkva Santa Maria in Punta, Stari grad Budva – prvo javno prikazivanje* 21. 11. 2014, kat. izložbe, Budva: JU Muzeji i galerije.

Кораћ (1996): B. Кораћ, *С градитељима кроз историју будванског подручја*, Будва (зборник радова), ур. Данило Калезић, Београд: „Октоих“ / КИЗ „Култура“, 70-78.

Лукетић 1996: M. Лукетић, *Будва, Св. Стефан, Петровац*, Цетиње: „Обод“

Marković (2005): Č. Marković, *Helenistička nekropola Budve*, MATICA 21 (Cetinje -Podgorica 2005) 295-330

Marković (2005): Č. Marković, *Metalni nalazi sa Helenističke nekropole Budve*, MATICA 22-23 (Cetinje-Podgorica 2005) 373-404

Martinović (1969): J. J. Martinović, *Kupasti cipusi iz Boke Kotorske i okoline Budve*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru 17 (1969) 167-185

Mijović 1970: P. Mijović, *Tragom drevnih kultura Crne Gore*, Titograd: Grafički zavod

Мијовић, Ковачевић 1975: П. Мијовић, М. Ковачевић, *Градови и утврђења у Црној Гори*, Београд: Археолошки институт; Улцињ: Музеј

Roganović (2002): S. Roganović, *Lakše je otkriti nego sačuvati*, MATICA 9-10 (Cetinje-Podgorica 2002) 137-144

Roganović (2008): S. Roganović, *Otuđivanje kulturnih dragocjenosti iz Crne Gore*, Zagreb – Cetinje 2008

Tomović 1995: P. Tomović, *Buthoe-Butua-Stari grad-Budva: Antička i srednjeevovna Budva =*

Ancient and Medieval Budva, Beograd: Denarius
Portal Analitika: <http://portalanalitika.me/clanak/148658/foto-djeca-ostetila-anticki-mozaiku-petrovcu>, datum pristupa: februar 2015.

Primorske novine: <http://www.primorskenovine.me/index.php/vjesti/item/1795-anticki-mozaik-unisten-malterom>, datum pristupa: februar 2015.

HAS BUDVA FORGOTTEN ITS ANCIENT PAST?: ON METHODS OF PROTECTION AND PRESENTATION OF BUDVA'S ANCIENT HERITAGE

Budva represents one of the oldest settlements on the Adriatic coast. It was governed by various nations; the largest number of material traces was left by Illyrians, Romans, and Greeks. The interest for the heritage of the above mentioned civilizations has never been particularly noteworthy – the statues from the period were discovered by accident in the middle of the previous century, the artifacts have never been thoroughly explored, the majority of objects was either destroyed or stolen due to careless and unprofessional excavations or even donated to museums in Belgrade, Split, Zagreb, and Cetinje. Nowadays, Budva treasures only a small part of its history, which still does not attract the attention of the local people due to the fact the objects lack an adequate presentation. The most important treasury from this period is an antique necropolis situated near the city walls of the Old Town. The necropolis contained various lavishly decorated jewelry, tools, and weapons from the Hellenistic and the Roman periods. Today, we can see numerous antique mosaics and the foundations of the Old Town walls, the so called "Budva Acropolis", which is the present day citadel. The preserved artifacts are kept in the City Museum of Budva. However, they are not worthily represented – the local people do not possess enough knowledge about the antique period of their history.

katarina_jovic@outlook.com

AR+
UM

BEOGRAD 2015.